

به همین علت پرسش‌های تحقیق که در اینجا می‌آید، باید در ارتباط با این عناصر دینی مورد توجه قرار گیرد. این پرسش‌ها عبارتند از:

۱. حوزه‌های علمیه طی ۴۰ سال گذشته دارای چه گفتمانی بوده‌اند؟
۲. نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در این مدت چه کسانی بوده‌اند؟
۳. موضوعات اصلی مطرح شده در نشریات حوزوی طی ۴۰ سال گذشته چه بوده است؟
۴. نشریات حوزوی در ۴۰ سال گذشته چقدر دستخوش تغییرات شده‌اند؟

تحقیق حاضر در پاسخ به این پرسش‌ها، سه عنصر ارتباط دینی را که در اینجا آمده است، یعنی پیام آفرینان، پیام و رسانه را مدنظر قرار داده است. در این تحقیق، نشریات حوزوی (رسانه) و نویسندگان اصلی و مطرح آنها (پیام آفرینان) به همراه موضوعات و مطالب نشریات حوزوی و گفتمان حوزه (پیام) بررسی شده‌اند. خوانندگان نشریات حوزوی (مخاطب) و تاثیر مطالب این نشریات روی آنها، خود موضوع تحقیقات جداگانه‌ای است که می‌توان به‌طور جداگانه به آنها پرداخت. اما در این تحقیق سعی شده است در پاسخ به چهار پرسش اساسی، توصیفی از سه عنصر ارتباط دینی ارائه شود.

عصر قاجار و نشریات دینی به جای نشریات حوزوی

ظهور مطبوعات در ایران با نام میرزا صالح همراه است. او بود که اول بار نشریه *گاغذ اخبار* را در سال ۱۲۱۵ ش (۱۲۵۲ ق) در ایران منتشر کرد. از این تاریخ تا سال ۱۲۸۵ ش مجموعاً ۶۹ عنوان نشریه منتشر شده بود که تنها دو نشریه از میان آنها دارای عنوان دینی بود. از سال ۱۲۸۵ تا سال ۱۳۰۰ که دوره پرشکوه مبارزات ملت ایران برای

نشریات حوزوی و گفتمان‌های غالب*

(مطالعه موردی نشریات حوزوی در سال‌های ۱۳۷۶ - ۱۳۳۷)

شعبانعلی بهرامپور

مقدمه

خلق و منتشر می‌کند.

۲. پیام؛ پیام آفرینان می‌کوشند به یاری پیام (متن، عبارت، کلمه، تصویر، حرکت دست و مانند آنها) افکاری را که در سر دارند به مخاطبان مورد نظرشان منتقل کنند.

۳. رسانه؛ مجرای انتقال پیام به مخاطب را «رسانه» یا وسیله ارتباط گویند. نشریات و رادیو و تلویزیون مهم‌ترین رسانه‌های انتقال پیام در جامعه جدید هستند.

۴. مخاطب؛ فرد، گروه یا نهادی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم پیام را دریافت می‌کند «مخاطب پیام» نام دارد.

۵. واکنش؛ هدف هر ارتباطی، از جمله ارتباطات دینی، ایجاد نوعی واکنش در مخاطب یا دریافت کننده پیام است. این واکنش می‌تواند به اشکال گوناگون آشکار شود:

(الف) سرآغاز اندیشیدن به یک موضوع

(ب) تغییر عقیده در اثر گیرایی شیوه بیان

(ج) تحکیم عقیده در اثر تکرار و استدلال

(د) فعال سازی یا تحریک برای انجام اقدام عملی بر پایه عقیده جدید^۱

در دنیای کنونی، وسایل ارتباط جمعی با انتقال اطلاعات، اخبار، افکار، عقاید و ایفای وظایف آموزشی، تبلیغی، تفریحی و رهبری در تمام کشورها نقش انکارناپذیری ایفا می‌کنند. این نقش‌ها به ویژه در زمینه ارتباطات دینی، حساسیت و اهمیت بیشتری نیز دارد.

انسان عصر انفجار اطلاعات برای پاسخ به نیازهای تازه خود، از رسانه‌ها به منزله منابع فکری استفاده می‌کند. رسانه‌ها نیز در این فرآیند می‌توانند سبب تحکیم یا تضعیف فرهنگ‌ها و سنت‌های بسیاری از کشورها شوند. اما آنچه که در این فرآیند، مهم و جالب توجه است استفاده درست و بهینه از این وسایل برای پاسخ به نیازهای فکری و معنوی جامعه است. از این رو هرگاه ارتباطات دینی و پاسخ به نیازهای دینی یک جامعه دیندار از این منظر نگرسته شود، اهمیت خود را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

ارتباط دینی مثل سایر ارتباطات، دارای عناصری است که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

۱. پیام آفرینان؛ فرد، گروه، نهاد یا سازمانی که به منظور اثر گذاشتن بر روی مخاطب یا مخاطبان خود یک پیام دینی

مشروطیت بود، ۴۸۹ عنوان نشریه به زیورچاپ آراسته شد که ۱۱ عنوان از آن میان دارای عناوین دینی بودند. در این دوره در ۲۵ شهر ایران نشریات چاپ و منتشر می‌شدند.^۲

مورخان مطبوعات ایران، همچون محمدعلی تربیت و ادوارد براون در تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران، محمدصدر هاشمی در تاریخ جراید و مجلات ایران و به‌ویژه سیدفرید قاسمی در راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجاریه (۱۲۱۵ ش - ۱۳۰۴ ش) در مجموع ۳۱ نشریه مذهبی در عصر قاجاریه شناسایی کرده‌اند.^۳

نخستین نشریه دینی به‌نام نشریه الاسلام^۴ به مدیریت سیدمحمدعلی ملقب به داعی الاسلام در رمضان ۱۳۲۰ قمری در اصفهان آغاز به کار کرد. این نشریه که در ابتدا ماهانه بود، پس از چندی به‌طور غیرمرتب هر دوسه ماه یکبار انتشار می‌یافت. داعی الاسلام با انتشار این نشریه، نام خود را به‌عنوان نخستین تلاشگر در زمینه نشر حقایق و معارف اسلامی از طریق مطبوعات ثبت کرد. الاسلام ناشر افکار «صفاخانه» اصفهان بود و تقریباً سه سال انتشار یافت. مقالات این نشریه در زمینه مذهب اسلام و عقاید شیعه بود. با وجود این داعی الاسلام علت تأسیس این نشریه را پاسخگویی به «دعات» عیسویان درباره اسلام ذکر می‌کند.

بعد از الاسلام کم‌کم دیگر نشریات دینی کار خود را آغاز کردند. اما برخلاف الاسلام که هدف از انتشار خود را پاسخگویی به دعات عیسویان برشمرد و درصدد معرفی اسلام به غربیان بود و همواره سعی می‌کرد شبهات مطرح شده درباره اسلام توسط اروپاییان را پاسخ دهد، دیگر نشریات دینی در صدد ارائه مقالاتی سودمند با هدف تنزیه اسلام بودند تا «شاید برادران دینی از قرائت آن

فایده برده و به راه دین و آیین حضرت خیرالمسلین آیند و فرمایشات نبی اکرم را عمل کنند و برحسب وصیت وی قرآن مجید را قبله مقصود و وجهه امید خود قرار داده و متمسک به ولایت اهل بیت عصمت و طهارت شوند تا به سعادت خود نایل شده و از کید کاندان و طعن طاغیان خلاصی یابند». به عبارت دیگر به استثنای بعضی نشریات، هدف اصلی و تفکر غالب مدیران جراید دینی در عصر قاجاریه، ترویج و در عین حال تنزیه اسلام برای مخاطبان و نشان دادن راه سعادت به آنان بود. نشر معارف اسلامی در این دوره برای «اسلامیان» از طریق

ایجاد شده و در نتیجه انواع وسایل فساد اخلاقی در دسترس عموم قرار گرفته و اصول اخلاقی جامعه زیرپا گذاشته شده است. به نظر این گروه از حوزویان، تغییرات بعد از انقلاب صنعتی سبب سست شدن ایمان و اعتقادات مذهبی و ذخائر گرانبهای معنوی و اخلاقی جامعه شده و زحمات چندین هزارساله مردان خدا را بر باد داده است. یکی از علل اساسی این مسأله از دیدگاه این گروه از حوزویان، معرفی نکردن عقاید و دستورات مذهبی خصوصاً برای نسل جوان، بود. به نظر این افراد «در اثر غفلت بوجود آمده آنها [مردم و جوانان] از درک

■ در دنیای کنونی، وسایل ارتباط جمعی با انتقال اطلاعات، اخبار، افکار، عقاید و ایفای وظایف آموزشی، تبلیغی، تفریحی و رهبری در تمام کشورها نقش انکارناپذیری ایفا می‌کنند.

■ انسان عصر انفجار اطلاعات برای پاسخ به نیازهای تازه خود، از رسانه‌ها به منزله منابع فکری استفاده می‌کند.

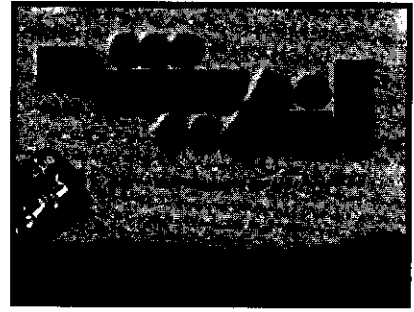
مطبوعات و تقویت اعتقادات دینی آنها علت اصلی انتشار نشریات دینی در عصر قاجار بوده است. این گفتمان در عصر پهلوی نیز توسط یک گروه از حوزویان ادامه یافت.

گفتمان غالب نشریات حوزوی در سال‌های قبل از انقلاب

نخستین نشریه حوزوی به نام درس‌هایی از مکتب اسلام در آذرماه سال ۱۳۳۷ توسط عده‌ای از نویسندگان حوزوی انتشار یافت. مدیریت این نشریه ماهانه را آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی عهده‌دار بود. این نشریه در شماره اول هدف انتشار خود را ترویج اسلام و نشر معارف اسلامی و دینی و دستورات مذهبی برای نجات ملت ذکر کرده بود. دست اندرکاران این نشریه معتقد بودند که بعد از انقلاب صنعتی تحولات و تغییرات زیادی

صورت واقعی آن [اسلام] دور افتاده‌اند... و کار بجایی رسیده است که تصورات غلطی که هیچگونه شباهتی با معنی دین و مذهب ندارد، پیش خود ترتیب داده و روی آن نتیجه‌گیری کرده‌اند». بنابراین وظیفه حوزویان ترویج صحیح اسلام و نجات ملت از چنگال فساد و شهوات است. این نشریه همچنین در سرمقاله‌های بعدی خود بر این مسأله پافشاری کرده و مبارزه با مفاسد روزافزون و هرج و مرج اخلاقی را علت اساسی انتشار خود ذکر کرده است.

این گروه از حوزویان خود را مسؤول دانسته و مصمم بودند تا مردم را - که به زعم آنها از اسلام دور افتاده بودند - دوباره به اسلام نزدیک کنند. «نویسندگان این کتاب ... می‌خواهند ... خود مسلمانان را به نکات حساس تعلیمات اسلام آشنا و دورافتادگان را نزدیک و بیگانگان از اسلام



را راهنمایی و ذخائر علمی اسلام را تا آنجا که وضع چنین نشریه‌ای اقتضاء می‌کند معرفی و از اصول قوانین اسلامی دفاع کنند».

دیگر نشریه حوزوی که چندی پس از آغاز به کار ماهنامه درس‌هایی از مکتب اسلام در اردیبهشت سال ۱۳۳۸ ش منتشر شد، نشریه مکتب تشیع بود. این نشریه هم به‌طور سالیانه و هم به‌طور فصلنامه منتشر می‌شده است. دست اندرکاران این نشریه خود را «جمعی از دانشمندان حوزه» معرفی کرده‌اند. این نشریه هدف از انتشار خود را در نخستین شماره چنین نوشته است:

«اینک ما در محیطی زندگی می‌کنیم ... که در آن انواع شبهات، انحرافات اخلاقی، هرج و مرجهای طبقاتی و تشکیلاتی، فاصله بین روحانیت و سایر طبقات و هزاران بدبختی دیگر وجود دارد، پس چه باید کرد آیا نباید همه باهم در فکر علاج باشیم؟ آیا وقت آن نرسیده که هرکس به اندازه استعداد خود قدمی اصلاحی بردارد؟ آیا نباید یک دستگاه تبلیغاتی قوی که براساس قانون مقدس آسمانی کار خود را شروع کند بوجود آید؟ آنها خود به این سوالات پاسخ مثبت داده و اظهار داشته‌اند که «ما اینک ... آمده‌ایم تا به اندازه وسیع خود ... کتاب‌های [منظور همین نشریه است] مفیدی که از نتایج افکار دانشمندان برجسته مذهبی تهیه شده در اختیار جامعه بگذاریم ... این کتاب را بدین منظور با سبک بدیع تقدیم می‌کنیم.» مطالب این مقدمه و موضوعاتی که

در شماره‌های مختلف سالنامه و فصلنامه این نشریه آمده است، همگی حاکی از آن است که این گروه از حوزویان در صدد ارائه کارهایی با «سبک بدیع» و متفاوت با دیگر نشریه هم دوره خود بوده‌اند. مطالب، موضوعات و سرمقاله‌های این نشریه نشان می‌دهد که این گروه از حوزویان دارای گفتمانی متفاوت با گروه دیگر بوده و بیشتر سعی داشته‌اند به موضوعات علمی، فرهنگی و اجتماعی بپردازند. نشریه مکتب تشیع، برخلاف نشریه درس‌هایی از مکتب اسلام که عموم مردم را مخاطب خود قرار داده بود، بیشتر به عالمان، اندیشمندان و متفکران می‌انداشید. این نشریه گستره مسائل و موضوعات خود را به حوزه مسائل و موضوعات اجتماعی، فرهنگی و دینی گشانده بود و از پرداختن به مسائل ظاهری و حاشیه‌ای خودداری می‌کرد. نشریه مکتب تشیع در پی علت‌یابی مسائل و مشکلات اجتماعی، فرهنگی و دینی جامعه بوده است.

موضوعات نشریات حوزوی در سال‌های قبل از انقلاب
نشریه مکتب اسلام در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی بیشتر به موضوعات مربوط به تفسیر، خانواده و زن، تاریخ اسلام، مناسبت‌ها و رویدادها پرداخته است. این نشریه همچنین موضوعات فقهی، مطالب مربوط به ائمه، تاریخ عمومی، اخلاق، علوم انسانی، داستان و موضوعات مربوط به بهداشت و علوم تجربی را در سطح وسیعی پوشش داده است. دعا و نقد و بررسی دو موضوعی بودند که در این نشریه کمتر از موضوعات یاد شده به آنها پرداخته شده است.

نشریه مکتب تشیع در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی به ترتیب بیشتر به موضوعات اجتماعی (جامعه‌شناسانه)، امامان و اصحاب آنها، تفسیر، کلام، قرآن،

تاریخ اسلام و فلسفه پرداخته است. موضوعات مربوط به اخلاق، فلسطین و کشورهای اسلامی، ادیان دیگر، خانواده و فقه نیز بعد از موضوعات یاد شده قرار دارند. همچنین این نشریه کمتر به موضوعات عدالت اجتماعی و سیره نبوی پرداخته است. بدین ترتیب موضوعاتی که در این نشریه مطرح شده‌اند، برخی مانند موضوعات کلامی، اجتماعی، تفسیر و فلسفه که بیشترین سهم را در آن داشته‌اند، از علت‌یابی مسائل و مشکلات اجتماعی - فرهنگی توسط این نشریه خبر می‌دهند.^۵

■ برخلاف اسلام که هدف از

انتشار خود را پاسخگویی به

دعوات عیسویان بر شمرد و

در صدد معرفی اسلام به

غربیان بود و همواره سعی

می‌کرد شبهات مطرح شده

درباره اسلام توسط اروپاییان

را پاسخ دهد، دیگر نشریات

دینی در صدد ارائه مقالاتی

سودمند با هدف تنزیه اسلام

بودند.

نویسندگان نشریات حوزوی در سال‌های

قبل از انقلاب

در اینجا برای روشن شدن برخی

تفاوت‌های میان دو نشریه مذکور، فقط به

نویسندگان اصلی آنها اشاره می‌شود.

نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در

سال‌های قبل از انقلاب در جدول شماره ۱

آمده است.

بررسی نویسندگان دو نشریه اصلی

حوزوی در سال‌های قبل از انقلاب، مانند

دیگر موارد این نشریات گرایش‌های فکری

آنها را نشان می‌دهد. افرادی مانند آیات و

حجج اسلام بهشتی، طالقانی، مطهری،

جدول شماره ۱. نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی

ردیف	نویسندگان	
	مکتب تشیع	مکتب اسلام
۱	محمدحسین طباطبایی	داود الهامی
۲	محمدحسین بهشتی	جعفر سبحانی
۳	سید محمود طالقانی	ناصر مکارم شیرازی
۴	مرتضی مطهری	عقیقی بخشایی
۵	ناظرزاده کرمانی	حسین حقانی زنجانی
۶	مهدی حائری یزدی	مهدی پیشوایی
۷	صالحی نجف آبادی	منصور اشرفی
۸	ابوالفضل موسوی	احمد بهشتی
۹	سیدهادی خسروشاهی	علی حجتی کرمانی
۱۰	محمدتقی جعفری	علی اکبر حسینی
۱۱	اکبر هاشمی رفسنجانی	محمود حکیمی
۱۲	محمدجواد باهنر	کامل خیرخواه
۱۳	محمدجواد حجتی کرمانی	هادی دوست محمدی
۱۴	محمود نجم آبادی	جواد محدثی
۱۵	غلامرضا سیددی	زین العابدین قربانی
۱۶	مهدی یازرگان	مجتبی موسوی

حائری یزدی، صالحی نجف آبادی، هاشمی رفسنجانی، باهنر، حجتی کرمانی و مهندس یازرگان از نشریه مکتب تشیع، کسانی هستند که امروزه در جامعه ما به گروه نوگرا و اصلاح طلب معروفند. در مقابل افرادی مانند آیات ناصر مکارم شیرازی، جعفر سبحانی، زین العابدین قربانی، داود الهامی و محمود حکیمی از کسانی هستند که از نظر پیشینه در مقابل گروه اول قرار دارند.

گفتمان نشریات حوزوی در دهه ۱۳۶۰ از میان دو نشریه اصلی حوزوی که در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی منتشر می‌شدند، نشریه مکتب تشیع پیش از انقلاب تعطیل شد و از آن پس دیگر منتشر نشده است. اما انتشار درس‌هایی از مکتب اسلام همچنان ادامه داد. این نشریه در سال‌های دهه ۱۳۶۰ بدون هیچ‌گونه تغییراتی در مقایسه با دهه‌های قبل منتشر شد. در سال‌های آغازین دهه ۱۳۶۰ چهار نشریه حوزوی دیگر آغاز به کار کردند. این نشریات پاسدار اسلام (ماهنامه)، کیهان اندیشه، حوزه و نورعلم (دوماهنامه)

مطالب و موضوعات نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶

نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ به موضوعات یکسانی نپرداخته‌اند. بررسی موضوعات نشریات حوزوی در این سال نشان می‌دهد که این نشریات نه تنها همگی در یک طیف فکری نبوده بلکه دارای گرایش‌های فکری - مذهبی متفاوتی نیز بوده‌اند. نگاهی اجمالی به جدول موضوعات نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ نشان می‌دهد که در این سال موضوعات تاریخ اسلام، تاریخ عمومی، زندگی و شرح حال ائمه و پیامبر بیش از دیگر موضوعات سهم قابل توجهی را به خود اختصاص داده‌اند.

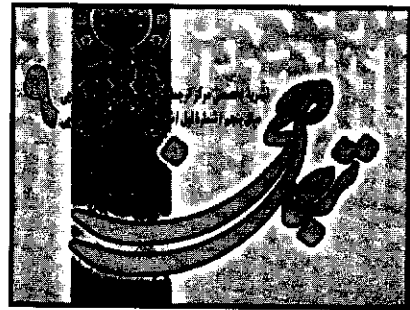
بررسی جدول موضوعات و مطالب نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ نشان می‌دهد که بیشترین موضوعات مطرح شده در نشریات حوزوی در این سال

بودند که همگی به جز نشریه نورعلم انتشارشان را به طور منظم از آن تاریخ تاکنون ادامه داده‌اند. بنابراین در دهه ۱۳۶۰ به‌طور کلی پنج نشریه منتشر شده‌اند که دو مورد آن ماهنامه و سه مورد دیگر دو ماهنامه بوده‌اند. این نشریات در سال ۱۳۶۶ مجموعاً با ۴۱ شماره و ۴۲۲۷ صفحه منتشر شده‌اند. نکته جالب درباره نشریات حوزوی در دهه ۱۳۶۰ و تا حدودی در دهه ۱۳۷۰ این است که این نشریات همگی پس از گذشت چند ماه و یا حتی چند سال از تاریخ انتشارشان مجوز گرفته‌اند. نشریات پاسدار اسلام در سال ۱۳۶۰، حوزه در سال ۱۳۶۳، نور علم در سال ۱۳۶۳ و کیهان اندیشه در سال ۱۳۶۴ شروع به انتشار کرده‌اند ولی به ترتیب در سال‌های ۱۳۷۰، ۱۳۶۳، (بعد از چندماه) ۱۳۶۳ و ۱۳۶۹ مجوز انتشار دریافت کرده‌اند.

■ نخستین نشریه حوزوی به نام درس‌هایی از مکتب اسلام در آذرماه سال ۱۳۳۷ توسط عده‌ای از نویسندگان حوزوی انتشار یافت.

جدول شماره ۲. موضوعات و مطالب نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ (ارقام جدول برحسب تعداد مطالب)

ردیف	موضوعات	نشریات	پاسدار اسلام	مکتب اسلام	نور علم	حوزه	کیهان اندیشه	جمع
۱	فقه	-	۲۰	۶	-	۲	۲۲	
۲	قرآن و نهج البلاغه	۱۲	-	۴	-	-	۱۶	
۳	اصول فقه	-	-	-	-	۴	۴	
۴	صحیح	۱۵	-	-	-	-	۱۵	
۵	اخلاق	۲۲	۵	-	-	۳	۳۰	
۶	تفسیر	۱۸	۷	-	-	۴	۲۹	
۷	عرفان	-	-	-	-	۷	۷	
۸	سیاست	۲۲	-	-	-	-	۲۲	
۹	تاریخ اسلام و عمومی	۱۴	۶۰	-	-	۹	۸۳	
۱۰	فلسفه	۳	-	۵	-	۳	۱۱	
۱۱	زن	-	۱۰	-	-	-	۱۰	
۱۲	کلام	-	-	-	-	۸	۸	
۱۳	حوزه	-	-	-	-	۱۴	۱۴	
۱۴	زندگی علماء	-	-	۱۰	-	-	۱۰	
۱۵	حدیث و ادعیه	۱۹	-	۳	-	-	۲۲	
۱۶	ائمه و پیامبر	۳۸	۲۷	۱۰	-	-	۷۵	
۱۷	جامعه‌شناسی و روانشناسی	۱۵	-	۴	-	-	۱۹	
۱۸	احکام	-	-	۱۰	-	-	۱۰	
۱۹	نقد کتاب	-	-	۱۰	-	-	۱۰	
۲۰	علوم تجربی و بهداشت	-	۱۲	-	-	-	۱۲	
۲۱	سایر	۳۴	۱۹	۷	-	۴	۶۴	



موضوعات مربوط به امامان، پیامبر، تاریخ اسلام و تاریخ عمومی بوده است. اکثر آنها در دو نشریه پاسدار اسلام و مکتب اسلام منتشر شده‌اند. اخلاق، تفسیر، فقه و فلسفه از موضوعاتی بوده‌اند که در نشریات حوزوی پوشش فراوان یافته‌اند. موضوعاتی که در سال ۱۳۶۶ در نشریات حوزوی کمتر از دیگر موضوعات مطرح شده‌اند عبارت بودند از: اصول فقه، عرفان، کلام، زن و نقد کتاب. جدول موضوعات نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ همچنین حاکی است که موضوعات مربوط به سیاست، جامعه‌شناسی، کلام (جدید)، نقد کتاب و فلسفه کم‌کم در حال جاباز کردن در این نشریات‌اند.

این موضوعات که مربوط به مسائل جدید و نو هستند، در سال ۱۳۶۶ عمدتاً در نشریات پاسدار اسلام و کیهان اندیشه منتشر شده‌اند. این دو نشریه در دهه ۱۳۶۰ تا حدود زیادی ادامه دهنده خط فکری نشریه مکتب تشیع محسوب می‌شده‌اند و در مقابل، نشریات مکتب اسلام، نور علم و حوزه ادامه دهنده خط فکری گروه نشریات مکتب اسلام بوده‌اند. بررسی سرمقاله‌های این نشریات در سال ۱۳۶۶ نیز همین مسأله را تأیید می‌کند. به‌عنوان مثال نشریه کیهان اندیشه که در سال ۱۳۶۶ مجموعاً شش شماره منتشر کرده بود در سه شماره دارای سرمقاله بوده که همگی را به موضوع تضارب آراء و اصلاح تفکر دینی اختصاص داده است. با وجود این هنوز این دو دیدگاه به‌طور کامل

مقابل هم صف‌آرایی نکرده و بجز نشریه مکتب اسلام، در دیگر نشریات از هر دو طیف، نویسنده و مطالب به چشم می‌خورد. هرچند ممکن است دیدگاه غالب آن نشریه با بعضی موضوعات مندرج در آن همخوانی نداشته باشد.

نویسندگان نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶

نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ در جدول شماره ۳ آمده است. در این جدول فقط اسامی نویسندگان اصلی نشریات مذکور آمده است. نویسندگان نشریات حوزوی در دهه ۱۳۶۰ نیز مانند سال‌های قبل از انقلاب تا

گفتمان نشریات حوزوی در دهه ۱۳۷۰ از میان ۵ نشریه حوزوی که در سال‌های دهه ۱۳۶۰ بی‌وقفه منتشر شده‌اند، همگی انتشار خود را در سال ۱۳۷۰ ادامه داده‌اند (هرچند انتشار نشریه نور علم در سال‌های دهه ۱۳۷۰ منظم نبوده و هم اکنون به نظر می‌رسد که منتشر نمی‌شود. این نشریه در نیمه اول دهه ۱۳۷۰ منظم منتشر می‌شد). جدای از این پنج نشریه، در دهه ۱۳۷۰ اکنون بیش از ۲۰ نشریه دیگر حوزوی به زبان فارسی منتشر شده و به جمع دیگر نشریات حوزوی پیوسته‌اند. از این رو، دهه ۱۳۷۰ را می‌توان دهه رشد و شکوفایی نشریات حوزوی دانست. حوزویان امروزه از

جدول شماره ۳. نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در دهه ۱۳۶۰

ردیف	نویسندگان نور علم	مکتب اسلام	کیهان اندیشه	پاسدار اسلام
۱	حسینعلی منتظری	ناصر مکارم شیرازی	محمد ابراهیم جناتی	حسینعلی منتظری
۲	جعفر سبحانی	داود الهامی	علی عابدی شاهرودی	عبدالله جوادی آملی
۳	محمد مومن قمی	هادی دوست محمدی	سید کاظم روحانی	حسین نوری همدانی
۴	لطف الله صافی	حسین حقانی زنجانی	سید جلال‌الدین اشتیانی	محمد محمدی ری شهری
۵	رسول جعفریان	مهدی پیشوایی	محمد علوی مقدم	سید محمد موسوی خوئینی‌ها
۶	محمد امین زاده	منصور اشرفی	-	ایزدی نجف آبادی
۷	ناصر باقری بیدندی	عقیقی بخشایی	-	جواد مهری
۸	-	یمقوب جعفری	-	محمد رضا حافظ نیا
۹	-	علی اکبر حسینی	-	محمد حسن رحیمیان
۱۰	-	جعفر سبحانی	-	رسول محلاتی

روزنامه گرفته تا هفته‌نامه، دوهفته‌نامه، ماهنامه و فصلنامه و ... در همه زمینه‌ها فعالیت قابل توجهی دارند. آنها اکنون برای تمامی اقشار و گروه‌های جامعه اعم از زنان، کودکان، نوجوانان، جوانان، حوزویان، دانشگاهیان و غیره نشریه منتشر می‌کنند. آنها همچنین در بسیاری از زمینه‌های معارف اسلامی و علوم انسانی از جمله زمینه‌های مربوط به موضوعات قرآنی، حدیث، احکام، جامعه‌شناسی، روانشناسی، فقه، کلام، تفسیر، اخلاق، و اندیشه سیاسی نشریه منتشر می‌کنند. بعضی از نشریات حوزوی اکنون به زبان‌های غیرفارسی مانند عربی نیز منتشر می‌شوند.

حدود زیادی گرایش‌های فکری هریک از نشریات را نشان می‌دهند. نشریه حوزه در سال مورد بررسی، نام نویسندگان را همراه با مطالب آنها درج نکرده است. نشریه حوزه ارگان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم محسوب می‌شود، بنابراین به نظر می‌رسد نویسندگان اصلی این نشریه از اعضای جامعه مذکور بوده باشند. هم‌چنانکه جدول شماره سه نشان می‌دهد نویسندگان اصلی نشریه مکتب اسلام (درس‌هایی از مکتب اسلام) در مقایسه با سال‌های قبل از انقلاب اسلامی تغییری نکرده‌اند و همگی به‌طور ثابت در این سال‌ها نیز نویسندگان اصلی آن بوده‌اند.

جدول شماره ۴. نشریات حوزوی برحسب موضوع انتشار نشریه (تا پایان سال ۱۳۷۷)

ردیف	نشریات	موضوع	حدیث	کلام	فقه	کودکان و نوجوانان	زنان	قرآنی	حوزه علمیه	اطلاع رسانی	علوم انسانی	عمومی
۱	آینه پژوهش		-	-	-	-	-	-	-	*	-	-
۲	اندیشه حوزه		-	-	-	-	-	-	*	-	-	-
۳	با معارف اسلامی ...		-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
۴	بشارت		-	-	-	-	-	*	-	-	-	-
۵	بینات		-	-	-	-	-	*	-	-	-	-
۶	پاسدار اسلام		-	-	-	-	-	*	-	-	-	*
۷	پژوهش های قرآنی		-	-	-	-	-	*	-	-	-	-
۸	پوپک		-	-	-	*	-	-	-	-	-	-
۹	پیام زن		-	-	-	-	*	-	-	-	-	-
۱۰	حوزه		-	-	-	-	-	-	*	-	-	-
۱۱	حوزه و دانشگاه		-	-	-	-	-	-	-	-	*	-
۱۲	درس هایی از مکتب اسلام		-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
۱۳	سلام بچه ها		-	-	-	*	-	-	-	-	-	-
۱۴	علوم حدیث		*	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۵	فقه		-	-	*	-	-	-	-	-	-	-
۱۶	فقه اهل بیت		-	-	*	-	-	-	-	-	-	-
۱۷	کلام اسلامی		-	*	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۸	معرفت		-	-	-	-	-	-	-	-	*	-
۱۹	نامه مفید		-	-	-	-	-	-	-	-	*	-
۲۰	نقد و نظر		-	-	-	-	-	-	-	-	*	-
۲۱	نور علم		-	-	-	-	-	-	*	-	-	-
۲۲	حکومت اسلامی		-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
۲۳	کیهان اندیشه		-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
۲۴	مسجد		-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
۲۵	مشکوٰۃ		-	-	-	-	-	-	-	-	-	*
۲۶	مشکوٰۃ النور		-	-	-	*	-	-	-	-	-	-
۲۷	علوم سیاسی		-	-	-	-	-	-	-	-	*	-

فارسی بوده و در زمره نشریات حوزه های علمیه و یا سازمان های وابسته به حوزه های علمیه است. بنابراین جدول مذکور، نشریات عربی حوزه های علمیه مانند علوم الحدیث، فقه اهل البیت و ... را شامل نمی شود. این جدول همچنین روزنامه انتخاب به صاحب امتیازی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم به طور رسمی از فروردین ۱۳۷۸ آغاز به کار کرد را در بر نمی گیرد. جدای از نشریات حوزوی، هم اکنون در سطح کشور و توسط برخی سازمان ها نشریاتی مانند ترجمان وحی، صحیفه مبین و ... منتشر می شوند که از نظر زمینه انتشار و موضوعات مطرح شده هیچ فرقی با نشریات حوزوی ندارند بجز این که توسط سازمان ها و نهادهای

سنتی دفاع می کنند. این گروه نشریاتی چون پیام حوزه، حوزه، فقه، مکتب اسلام، پاسدار اسلام، و ... را منتشر می کنند. برخی تحقیقات اکتشافی در این خصوص نشان می دهد که نشریات گروه اول از استقبال بیشتری نزد مخاطبان (اعم از دانشگاهی و حوزوی) برخوردار بود. و دارای شمارگان بالاتری در مقایسه با نشریات گروه دوم است. بعضی از نشریات گروه اول در حال حاضر توسط دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم منتشر می شود.

جدول نشریات حوزوی برحسب موضوع انتشار نشریه، انواع نشریات حوزوی را تا پایان سال ۱۳۷۷ نشان می دهد. این نشریات همگی به زبان

با رشد کمی و کیفی نشریات حوزوی در دهه ۱۳۷۰ مواضع حوزویان در مقایسه با گذشته درباره موضوعات مختلف دینی و اجتماعی شفاف تر و آشکارتر شده است. هم اکنون نیز در نشریات حوزوی به طور کلی دو دیدگاه به چشم می خورد که مواضع آنها نسبت به سال های دهه ۱۳۶۰ روشن تر و دقیق تر شده است. گروهی که ادامه دهنده خط فکری نشریه مکتب تشیع هستند و امروزه در گروه حوزویان نوگرا به شمار می آیند نشریاتی چون نقد و نظر، نامه مفید، علوم حدیث، حکومت اسلامی و آینه پژوهش را منتشر می کنند. در طرف دیگر گروهی دیگر قرار دارند که به نظر می رسد به همراه نشریه مکتب اسلام همچنان از دیدگاه

غیروابسته به حوزه مانند سازمان تبلیغات اسلامی و ... منتشر می‌شوند.

از مجموع ۲۷ نشریه‌ای که در جدول نشریات حوزوی برحسب موضوع انتشار آمده است، ۱۰ نشریه توسط دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم منتشر می‌شود. این نشریات عبارتند از: آیین پژوهش، نقدونظر، فقه، سلام بچه‌ها، پیام زن، حوزه، پویک، پژوهش‌های قرآنی، پاسدار اسلام و با معارف اسلامی آشنا شویم.

پنج نشریه حکومت اسلامی، کیهان اندیشه، مسجد، مشکوة و مشکوة النور از میان نشریات ۲۷ گانه مستقیماً توسط

موضوع و زمینه انتشار علوم انسانی، پنج نشریه عمومی، سه نشریه درباره حوزه‌های علمیه، سه نشریه درباره قرآن و علوم قرآنی، دو نشریه درباره فقه، دو نشریه درباره کودکان و سه نشریه درباره حوزه حدیث، کلام و اطلاع‌رسانی منتشر می‌شوند.

موضوعات نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۶

با رشد و توسعه کمی نشریات حوزوی در دهه ۱۳۷۰، توسعه کیفی و گسترش دامنه موضوعی مطالب و موضوعات این نشریات نیز در این سال‌ها

■ نشریه مکتب تشیع، برخلاف نشریه درس‌هایی از مکتب اسلام که عموم مردم را مخاطب خود قرار داده بود، بیشتر به عالمان، اندیشمندان و متفکران می‌اندیشید.

■ مکتب تشیع در پی علت‌یابی مسائل و مشکلات اجتماعی، فرهنگی و دینی جامعه بوده است.

■ نشریه مکتب اسلام در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی بیشتر به موضوعات مربوط به تفسیر، خانواده و زن، تاریخ اسلام، مناسبت‌ها و رویدادها پرداخته است.

حوزه‌های علمیه منتشر نمی‌شوند بلکه این نشریات مرتبط با حوزه و سازمان‌های وابسته به حوزه منتشر می‌شوند. بقیه نشریات توسط دیگر نهادهای وابسته به حوزه مانند دانشگاه مفید، دانشکده علوم حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم و ... منتشر می‌شوند. از میان ۲۷ نشریه‌ای که در جدول آمده است، هفت مورد ماهنامه، شش مورد دو ماهنامه و ۱۴ مورد فصلنامه هستند. در عین حال ۱۸ نشریه در قم، شش نشریه در مشهد و سه نشریه در تهران منتشر می‌شوند. هم‌چنان‌که جدول شماره چهار نشان می‌دهد هفت نشریه حوزوی با

اتفاق افتاده است. از این رو با رشد تعداد نشریات حوزوی در سال‌های دهه ۱۳۷۰ نه تنها شاهد افزایش تعداد مطالب و موضوعات نشریات حوزوی در این سال‌ها هستیم بلکه شاهد طرح مسائل و موضوعات جدید و نو در این نشریات نیز هستیم. به عبارت دیگر افزایش تعداد نشریات حوزوی در این سال‌ها از دو جهت قابل تأمل است. نخست اینکه حوزویان مانند دیگر اقشار جامعه پذیرفته‌اند که افکارشان را از طریق نشریات به اطلاع مخاطبان خود برسانند و برای این منظور هرگروه و دسته‌ای نشریه‌ای را راه‌اندازی کرده و به همین

جهت جامعه شاهد افزایش تعداد نشریات حوزوی شده است. دیگر اینکه افزایش تعداد نشریات صرفاً برای طرح مباحث معمول و سنتی دیدگاه‌های حوزوی درباره نشر معارف اسلامی و دینی نبوده است بلکه طرح مباحث نو با شیوه‌های نو نیز از جمله زمینه‌های توسعه کمی و کیفی نشریات حوزوی در این سال‌ها بوده است.

بررسی مطالب و موضوعات مطرح شده در نشریات حوزوی در سال‌های ۷۶ این ادعا را ثابت می‌کند. در سال ۱۳۷۶ موضوعات کلامی در صدر مسائل و موضوعات نشریات حوزوی قرار گرفته‌اند این موضوعات به تنهایی نزدیک به ۱۵ درصد کل مطالب و موضوعات نشریات حوزوی در سال ۷۶ را به خود اختصاص داده‌اند. بعد از موضوعات کلامی، موضوعات نقد و بررسی و سیاست در رده‌های بعدی قرار دارند. این دو موضوع که هیچ کدام در دوره‌های قبل در نشریات حوزوی مطرح نشده‌اند به ترتیب ۸/۱ درصد و ۸ درصد مطالب نشریات حوزوی را در سال ۷۶ به خود اختصاص داده‌اند. مطالب جامعه شناختی، روانشناسی، حقوق و اقتصاد از دیگر موضوعات جدیدی هستند که در دوره‌های قبل در نشریات حوزوی مطرح نشده‌اند. در مجموع مطالب و موضوعات مربوط به مسائل جدید، ۴۰ درصد مطالب نشریات حوزوی را در سال ۷۶ به خود اختصاص داده‌اند. هرچند این مقدار در ارتباط با کل تغییرات به وجود آمده در جامعه طی سال‌های اخیر کافی نیست و هنوز مسائلی هستند که در جامعه بی‌پاسخ مانده‌اند، اما همین مقدار نیز گرایش به تغییرات، نوسازی و نوگرایی را در بین حوزویان نشان می‌دهد.

در سال ۱۳۷۶ موضوعات مربوط به ولایت فقیه، حوزه و روحانیت، منطبق، حقوق، ادعیه، روانشناسی و بهداشت از

جدول شماره ۵: مطالب نشریات حوزی در سال ۱۳۷۶ (ارقام جدول به تعداد مطالب است)

نشریات	آبانه پژوهش	پیمان	پاسدار اسلام	پیام حوزه	علوم قرآنی	حکومت اسلامی	هوزه	هوزه و دانشگاه	مکتب اسلام	علوم حدیثیه	فقه اهل بیت	فقه اهل بیت	کتابهای اسلامی	کتابهای اندیشه	مقالات	نامه مطبوعه	تدوین	ادبیه	جمع
موضوعات	۷	۵	۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۸
کلام	-	۶	-	-	۶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۸
اقتصاد	-	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱
فرهنگ و اجتماع	-	-	۷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹
فلسفه	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹
سیاست	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹
فقه	-	۱	-	۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳
شرح حال بزرگان	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳
هوزه و روحانیت	-	-	۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵
علوم قرآنی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۱
فلسفه فلسفی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۱
تفسیر	-	۵۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵۱
تفسیر	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۳
تفسیر	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۳
ولایت فقیه	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲
تاریخ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲
اخلاق و عرفان	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۳
ادبیه	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵
حدیث	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۴
اصول فقه استنباط	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۴
روانشناسی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲
پهلوانت	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲
حقوق	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲
سایر	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۵
جمع	۷	۵	۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۸۷

جمله مطالبی بوده‌اند که کمتر از دیگر موضوعات در نشریات حوزوی مطرح شده‌اند. این موضوعات ۶ درصد کل مطالب نشریات حوزوی را در سال ۱۳۷۶ به خود اختصاص داده‌اند. با وجود این، موضوعات فقهی، علوم قرآنی، تفسیر و فلسفه در این سال پوشش نسبتاً زیادی در نشریات حوزوی یافته‌اند. (رجوع کنید به جدول ۵ موضوعات و مطالب نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۶).

موضوعات نشریات حوزوی در سال‌های ۱۳۶۶ و ۱۳۷۶

پیش‌تر گفتیم که در سال ۱۳۶۶ در مجموع پنج نشریه حوزوی منتشر می‌شده است که هم اکنون بجز یکی (نورعلم) بقیه منتشر می‌شوند. از این رو در اینجا مقایسه‌ای بین مطالب و موضوعات این نشریات در دو دهه مورد بررسی صورت می‌گیرد.

جدول شماره ۶ موضوعات نشریات پاسدار اسلام، مکتب اسلام، حوزه و کیهان اندیشه را در دو دوره سال‌های ۱۳۶۶ و ۱۳۷۶ و مکتب اسلام را در هر سه دوره نشان می‌دهد. مطابق این جدول، نشریات مذکور از نظر موضوعی تفاوت و تغییرات چندانی که قابل توجه باشد پیدا نکرده‌اند. جدول شماره ۶ نشان می‌دهد تغییراتی که در طرح موضوعات نشریات حوزوی در سال‌های ۱۳۷۶ به وجود آمده عموماً از طرف نشریاتی بوده است که در دهه ۱۳۷۰ شروع به انتشار کرده‌اند و نه نشریاتی که از دوره‌های قبل منتشر می‌شده‌اند. نشریه نورعلم به دلیل آن‌که در سال ۱۳۷۶ منتشر نشده است در این مقایسه کنار گذاشته شده است.

نویسندگان نشریات حوزوی

مشروح مطالب مربوط به نویسندگان دائمی و نیمه ثابت نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۶، اعم از آنهایی که در یک

جدول شماره ۶. موضوعات و مطالب چند نشریه حوزوی در سال‌های ۱۳۶۶ و ۱۳۷۶ و ... (ارقام جدول به تعداد مطالب است)

ردیف	نشریات	پاسدار اسلام		مکتب اسلام		حوزه		کیهان اندیشه	
		۷۶	۶۶	۷۶	۶۶	قبل از انقلاب	۷۶	۶۶	۷۶
۱	فقه	-	-	۱	۲۰	۱۳	۴	۲	۱
۲	قرآن و نهج البلاغه	-	۱۲	-	-	-	-	-	-
۳	اصول فقه و اجتهاد	-	-	-	-	-	۴	۲	۴
۴	حجج	-	۱۵	-	-	-	-	-	-
۵	اخلاق و عرفان	۱۳	۲۲	۲۴	۵	۱۲	۴	۴	۵
۶	تفسیر	۱۱	۱۸	۱۱	۷	۲۱	۲	۲	۲
۷	سیاست	۱۷	۲۲	۱۲	-	-	-	-	-
۸	تاریخ اسلام و عمومی	۲	۱۴	۶	۶۰	۱۷	۱	۹	۱۱
۹	زن	-	-	-	۱۰	۲۰	-	-	-
۱۰	کلام	۶	-	۴	-	-	۱	۸	۱۲
۱۱	فلسفه	-	۳	-	-	-	-	۳	۲۶
۱۲	حوزه و روحانیت	-	-	-	-	-	۴	۱۴	-
۱۳	حدیث و ادعیه	۵	۱۹	-	-	۲	۱	-	-
۱۴	آئمه و پیامبر	۱۳	۳۸	۲	۲۷	۱۳	-	-	-
۱۵	جامعه‌شناسی و روانشناسی	۳	۱۵	-	-	-	-	-	۲
۱۶	بهداشت	-	-	۱۰	۱۲	۱۳	-	-	-
۱۷	شرح حال بزرگان دین	۵	-	-	-	۸	۲	-	۶
۱۸	اجتماعی	۷	-	-	-	۱۵	۴	-	-

نشریه چند شماره مطلب منتشر کرده‌اند و یا آنهایی که عضو ثابت چند نشریه بوده‌اند، در فصل چهارم اصل تحقیق آمده است. همچنین در آن فصل، اسامی نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۶ نیز آمده است. در اینجا فقط نویسندگان نشریات حوزوی را در سه دوره مورد بررسی به همراه جنسیت آنها به طور مقایسه‌ای نشان می‌دهیم.

بررسی نویسندگان اصلی نشریات حوزوی نشان می‌دهد که همگام با رشد تعداد این نشریات، بر تعداد نویسندگان اصلی حوزوی نیز به طور چشمگیری افزوده شده است. اما نکته حائز اهمیت درباره جدول جنسیت نویسندگان نشریات حوزوی در سه دوره مورد بررسی این است که در دوره اول و دوم نویسندگان اصلی نشریات حوزوی، همگی مرد بوده‌اند. در دوره سوم مورد بررسی یعنی سال ۱۳۷۶ از میان ۴۸۷ نویسنده اصلی نشریات حوزوی، تنها هشت نفر زن بوده‌اند. بنابراین می‌توان گفت نشریات حوزوی هنوز نشریاتی مردانه هستند و تغییر محسوسی در جنسیت افرادی که در این نشریات قلم می‌زنند به وجود نیامده است. داده‌های جدول جنسیت نویسندگان نشریات حوزوی در سه دوره مورد بررسی همچنین حاکی از آن است که نشر معارف و مطالب دینی همچنان در دست مردان (و عموماً روحانیون) است و به نظر نمی‌رسد که به زودی زنان در آن نقش قابل توجهی پیدا کنند.

نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در سه دوره

در مجموع، نویسندگان زیادی وجود ندارند که در هر سه دوره مورد بررسی در نشریات حوزوی مطالب نوشته باشند. به نظر می‌رسد این امر به دو مسأله اساسی بستگی دارد. نخست این که تعداد نشریات

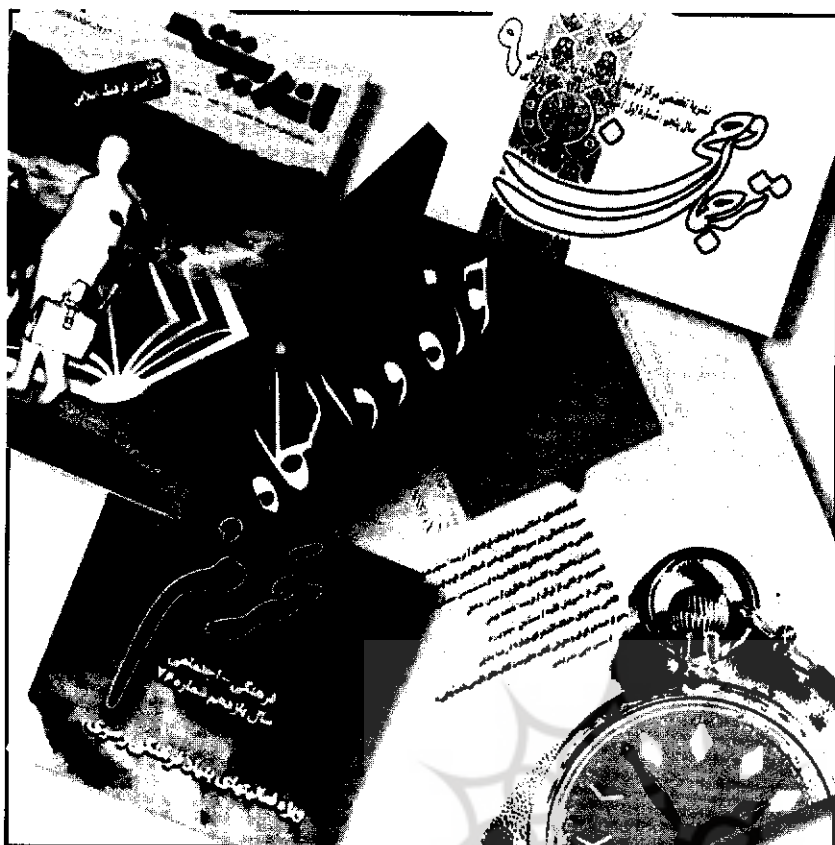
■ نشریه مکتب تشیع در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی به ترتیب بیشتر به موضوعات اجتماعی (جامعه‌شناسانه)، امامان و اصحاب آنها، تفسیر، کلام، قرآن، تاریخ اسلام و فلسفه پرداخته است.

■ از میان دو نشریه اصلی حوزوی که در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی منتشر می‌شدند، نشریه مکتب تشیع پیش از انقلاب تعطیل شد و از آن پس دیگر منتشر نشده است.

■ بررسی جدول موضوعات و مطالب نشریات حوزوی در سال ۱۳۶۶ نشان می‌دهد که بیشترین موضوعات مطرح شده در نشریات حوزوی در این سال موضوعات مربوط به امامان، پیامبر، تاریخ اسلام و تاریخ عمومی بوده است.

جدول شماره ۷. جنسیت نویسندگان اصلی نشریات حوزوی در سه دوره

ردیف	سال	جنسیت		مرد		زن		جمع	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	قبل انقلاب	۳۲	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۳۲	۱۰۰
۲	۱۳۶۶	۲۴	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۲۴	۱۰۰
۳	۱۳۷۶	۲۷۹	۹۸	۸	۲	۴۸۷	۲	۴۸۷	۱۰۰
۴	جمع	۵۵۵	۹۸/۵	۸	۱/۵	۵۶۳	۱/۵	۵۶۳	۱۰۰



حوزوی در سال‌های قبل و به‌ویژه در سال‌های قبل از انقلاب خیلی کم بوده است. دوم این‌که از بین دو نشریه حوزوی که در اواخر دهه ۱۳۳۰ آغاز به کار کردند یکی متوقف شده و نویسندگان آن یا فوت شدند، یا شهید و یا در مصدر کارهای اجرایی بعد از انقلاب قرار گرفتند و از کار نویسندگی جدا شدند. در این میان فقط نشریه مکتب اسلام در این سه دوره منتشر شده است و تقریباً نویسندگان اصلی خود را از آن زمان تاکنون حفظ کرده است. از این رو در جدول زیر فقط نویسندگان نشریه درس‌هایی از مکتب اسلام مدنظر قرار گرفته‌اند.

جدول شماره ۸. نویسندگان نشریه مکتب اسلام در سه دوره

نویسندگان	قبل از انقلاب	سال ۶۶	سال ۷۶
داود الهامی	*	*	*
منصور اشرفی	*	*	*
احمد بهشتی	*	*	*
مهدی پیشوایی	*	*	*
علی اکبر حسینی	*	*	*
جعفر سبحانی	*	*	*
هادی دوست محمدی	*	*	*
عقیقی بخشایی	*	*	*
ناصر مکارم شیرازی	*	*	*
حسین حقانی زنجانی	*	*	*
مجتبی موسوی	*	-	-
زین‌العابدین قربانی	*	-	-
جواد محدثی	*	-	-
کامل خیرخواه	*	-	-

■ نویسندگان نشریات حوزوی در دهه ۱۳۶۰ نیز مانند سال‌های قبل از انقلاب تا حدود زیادی گرایش‌های فکری هریک از نشریات را نشان می‌دهند.

■ با رشد کمی و کیفی نشریات حوزوی در دهه ۱۳۷۰ مواضع حوزویان در مقایسه با گذشته درباره موضوعات مختلف دینی و اجتماعی شفاف‌تر و آشکارتر شده است.

■ در نشریات حوزوی به‌طور کلی دو دیدگاه به چشم می‌خورد که مواضع آنها نسبت به سال‌های دهه ۱۳۶۰ روشن‌تر و دقیق‌تر شده است.

مواضع سنتی و حتی مخالفت با تغییر و تحولات به‌وجود آمده در عرصه‌های مختلف اصرار می‌ورزند.

نتیجه‌گیری

جدای از نشریات دینی که در عهد قاجار منتشر می‌شدند و هدف از انتشار خود را تنزیه اسلام و نشر معارف اسلامی برای اسلامیان ذکر کرده و در صدد تقویت اعتقادات دینی مردم بوده‌اند و نخستین آن

حوزویان دفاع کرده و در صدد ترویج و نشر آن بودند. به عبارت دیگر می‌توان گفت هر چند در دهه ۷۰ در مجموع گفتمان حوزویان طرح مسائل و موضوعات نوبوده است - که عمده موضوعات در این دهه، موضوعات کلامی، فقه سیاسی، جامعه‌شناسی و علوم انسانی بوده‌اند - اما به هر حال گروهی از حوزویان که نشریات نسبتاً زیادی آنها را نمایندگی می‌کنند همچنان به

نشریه مکتب اسلام در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی به مدیریت آیت ... ناصر مکارم شیرازی و در سال‌های بعد از انقلاب به مدیریت آیت ... جعفر سبحانی منتشر شده است. این نشریه نه تنها کادر اصلی خود را در هر سه دوره حفظ کرده بلکه از نظر طرح مسائل و موضوعات نیز تغییر چندانی نداشته است. مکتب اسلام از نظر طراحی جلد، صفحه‌آرایی و ظواهر هم تغییراتی نکرده است. از این رو می‌توان گفت دست اندرکاران نشریه مکتب اسلام به جای آن‌که در این ۴۰ سال با تغییر و تحولات شدید بوجود آمده در کشور همراه شوند از گفتمان سنتی

کوشیده‌اند تا مسائل و مشکلات دینی، اجتماعی و فرهنگی را ریشه‌یابی کنند. این گروه وارد مباحث حکومتی، سیاسی، عدالت اجتماعی، نابرابری طبقاتی و ... شده و در این راه از افکار غیرحوزویان و دانشگاهیان نیز بهره‌جسته است.

روشن است که این دو گفتمان حوزه در دهه‌های قبل از انقلاب اسلامی به یکباره به وجود نیامده است. شاید بتوان با تساهل ایسن دو گفتمان را وامدار دیدگاه‌های حوزویان و علمای اسلامی در دوره‌های صفویه و قاجاریه دانست. اما به هر روی، مهم این است که این دو گفتمان در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ نیز نزد حوزویان تداوم پیدا کرده و گروه‌هایی آن را نمایندگی (کرده و) می‌کنند.

نکته جالب توجه این است که گروه نخست در طی ۴۰ سال گذشته در طرح افکار و عقاید خود تغییر گفتمانی نداشته است. این گروه همچنان از موضع بالا و برتر در صدد ترویج صحیح اسلام و نجات ملت است و تنها خود را محق این کار می‌داند. این گروه، غیرحوزویان و دانشگاهیان را در این کار صالح ندانسته و به درون خود راه نداده است. گروه دوم که از همان ابتدا به نوگرا معروف شده بود، گفتمان نوگرایی را در طرح مباحث دینی و معارف اسلامی پذیرفته و ضمن آنکه غیرحوزویان و دانشگاهیان را با خود همراه کرده، خود نیز به علوم جدید روی آورده است. طرح موضوعات جدید و نو در قالب‌های جدید با تغییر گفتمان معرفتی که در نزد آنها پدید آمده است، این گروه را تا حدود زیادی با تغییر و تحولات جامعه همگام کرده است. این گروه که در حال رشد و گسترش است، می‌کوشد جایگاه واقعی خود را در جامعه، با وجود همه مشکلاتی که در پیش روی آن وجود دارد، به دست آورد. گروه دوم برای همگام شدن با تغییرات و تحولات به وجود آمده در جامعه (اعم از معرفتی، علمی،



■ با رشد و توسعه کمی نشریات حوزوی در دهه ۱۳۷۰، توسعه کیفی و گسترش دامنه موضوعی مطالب و موضوعات این نشریات نیز در این سال‌ها اتفاق افتاده است.

■ با رشد تعداد نشریات حوزوی در سال‌های دهه ۱۳۷۰ نه تنها شاهد افزایش تعداد مطالب و موضوعات نشریات حوزوی در این سال‌ها هستیم بلکه شاهد طرح مسائل و موضوعات جدید و نو در این نشریات نیز هستیم.

■ بررسی نویسندگان اصلی نشریات حوزوی نشان می‌دهد که همگام با رشد تعداد این نشریات، بر تعداد نویسندگان اصلی حوزوی نیز به طور چشمگیری افزوده شده است.

اسلام و زدودن مفسدات اجتماعی، اخلاقی و جنسی در جامعه بوده است. این گروه ضمن آن‌که وارد مباحث حکومتی، کشورداری، آزادی، کلام، علوم جدید و موضوعات جدید نشده است با وجود این هدف خود را ترویج صحیح اسلام و نجات ملت از فساد و هرج و مرج اخلاقی ذکر کرده است.

گروه دیگر که دیدگاهی متفاوت داشته‌اند دارای تفکرات اصلاحی بوده و

به نام الاسلام به مدیریت داعی‌الاسلام در رمضان ۱۳۲۰ق در اصفهان انتشار خود را آغاز کرد، نشریات حوزوی در سال ۱۳۳۷ ش آغاز به کار کرده‌اند. از سال ۱۳۳۷ تا انقلاب اسلامی دو نشریه اصلی حوزوی منتشر می‌شده که دو تفکر متفاوت حوزوی آن را اداره می‌کرد. یک گروه دارای گرایش و دیدگاه سنتی بوده و به ترویج افکار سنتی حوزه و نشر معارف اسلامی پرداخته و در صدد نزدیک کردن مردم به

لبنان و فلسطین مهم‌ترین موضوعات سرمقاله‌های نشریات حوزوی در سال ۷۹ بوده‌اند.

۹. مهم‌ترین موضوعاتی که نشریات حوزوی سال ۱۳۷۹ به آن پرداخته‌اند عبارتند از: سیاست، فقه‌سیاسی، کلام، فقه، جامعه‌شناسی، مأخذشناسی، تفسیر، نقد و معرفی کتاب، علوم حدیث، اخلاق، عرفان، فلسفه و علوم قرآنی. در این میان، موضوع سیاست بیشتر از دیگر موضوعات مورد توجه نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۹ بوده است. □

پی‌نوشت‌ها:

* در سال ۱۳۷۸ تحقیقی توسط نگارنده و آقای محمدجواد چیت‌ساز قمی با عنوان «گفت‌وگو میان حوزه در چهل سال گذشته» بررسی نشریات حوزوی در سال‌های ۱۳۷۶ - ۱۳۷۷ به سفارش مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها انجام گرفته است. تمامی داده‌های این مقاله مبتنی بر تحقیق مذکور بوده و علاقه‌مندان می‌توانند برای اطلاع بیشتر در این زمینه به اصل تحقیق که در کتابخانه مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها نگهداری می‌شود، مراجعه کنند.

۱. شعبانعلی بهرامپور، تحلیل محتوای مطالب دینی روزنامه‌ها (سال ۱۳۷۸) تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۸، صص ۳ - ۲.

۲. سعید برزین، تجزیه و تحلیل آماری مطبوعات ایران (۱۳۵۷ - ۱۳۷۵)، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۰.

۳. برای اطلاع بیشتر در این زمینه رک سید فریدقاسمی راهنمای مطبوعات ایران در عصر فاجار، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۲؛ محمدصدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد اول؛ محمدعلی تربیت و ادوارد براون، تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران.

۴. سیدفرید قاسمی، راهنمای مطبوعات ایران در عصر فاجار، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۲، ص ۵.

۵. برای اطلاع بیشتر در این زمینه به فصل دوم اصل تحقیق مراجعه شود. اصل این تحقیق در مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها در دسترس عموم قرار دارد.

۶. روند انتشار نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۹، حسن محدثی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، آبان ۱۳۸۰.

■ اغلب نشریات حوزوی حیطه‌ای تخصصی برای فعالیت خویش برگزیده‌اند و مطالب خود را عمدتاً در همان قلمرو منتشر می‌کنند. فقه، کلام، سیاست، تفسیر، علوم قرآنی، علوم حدیث، کتاب‌شناسی و علوم انسانی عمده‌ترین حوزه‌های فعالیت نشریات حوزوی است.

■ نشریات حوزوی از جاذبه‌های مطبوعاتی کمتر استفاده می‌کنند.

■ موضوعات سرمقاله‌های نشریات حوزوی بسیار متنوع است و از مسائل فقهی و کلامی تا موضوعات سیاسی روز را در برمی‌گیرد.

حوزه‌های فعالیت نشریات حوزوی است. ۳. بیشتر نویسندگان نشریات حوزوی را مردان و روحانیون تشکیل می‌دهند. زنان و دانشگاهیان نقش چندانی در نشریات حوزوی ندارند.

۴. نشریات حوزوی از جاذبه‌های مطبوعاتی کمتر استفاده می‌کنند.

۵. موضوعات، مسائل و مباحث

جدید کم‌وبیش در اغلب نشریات حوزوی منعکس می‌شود، اما به‌جز معدودی چون

نقد و نظر و نامه مفید باقی نشریات حوزوی مباحث و موضوعات جدید را به صورت مستقل و دست‌اول منتشر نمی‌کنند.

۶. مطالب و مباحث تکراری در این‌گونه نشریات زیاد دیده می‌شود.

۷. درصد مقالات تألیفی در این نشریات بسیار بیشتر از مقالات ترجمه‌ای است. با وجود این بعضی نشریات مانند

نقد و نظر و نامه مفید، بخش زیادی را به مطالب ترجمه شده اختصاص داده‌اند. در

سال ۱۳۷۹، ۵۴ درصد مطالب نقد و نظر و ۳۴ درصد مطالب نامه مفید ترجمه بوده

است.

۸. موضوعات سرمقاله‌های نشریات حوزوی بسیار متنوع است و از مسائل

فقهی و کلامی تا موضوعات سیاسی روز را در برمی‌گیرد. امام‌علی (ع)، اصلاحات،

قرآن، علوم قرآنی، حوزه علمیه، مسائل

سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ... راه چندان درازی پیش‌رو ندارد. تحقیقات اکتشافی هم اکنون بیانگر آن است که نشریات گروه دوم در مقایسه با نشریات گروه اول، در بین حوزویان و دانشگاهیان از استقبال بیشتری برخوردار بوده و شمارگان آنها خیلی بالاتر از شمارگان نشریات گروه اول است.

تکمله

بررسی دیگری که توسط مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها درباره نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۹ انجام شده است،^۶ یافته‌های این تحقیق را تأیید می‌کند. از این‌رو به‌نظر می‌رسد اشاره به برخی از یافته‌های بررسی «نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۹» در اینجا خالی از فایده نباشد. برخی از مهم‌ترین یافته‌های این بررسی عبارتند از:

۱. نشریات حوزوی عمدتاً دارای نویسندگان ثابت و ویژه‌ای هستند که این امر خود می‌تواند بیانگر تنوع این نشریات دست‌کم از حیث نویسندگان اصلی باشد.

۲. اغلب نشریات حوزوی حیطه‌ای

تخصصی برای فعالیت خویش برگزیده‌اند و مطالب خود را عمدتاً در همان قلمرو

منتشر می‌کنند. فقه، کلام، سیاست، تفسیر، علوم قرآنی، علوم حدیث،

کتاب‌شناسی و علوم انسانی عمده‌ترین